

מינוף מתוך חיכוך: המשבר בין ממשלת הימין ומדינות הנורמליזציה יוצר הזדמנות לשלבן בקידום שלום ישראלי-פלסטיני

גיל מורסיאנו¹*

אפריל 2023

מאז חתימת הסכמי אברהם, הצליחו ממשלות ישראל לבודד את תהליך הנורמליזציה מהמתרחש בזירה הישראלית-פלסטינית, באופן שאיפשר את התפתחות התהליך אך הגביל את היכולת להרחיבו ולהעמיקו. מדיניות שינוי הסטטוס-קוו בשטחים של ממשלת נתניהו-סמוטריץ', ובעטיה הגברת הסיכון להסלמה ישראלית-פלסטינית, הביאו בחודשים האחרונים לשינוי ביחס מדינות הנורמליזציה כלפי ישראל וכלפי הסוגיה הפלסטינית. הניסיון להימנע ככל הניתן ממעורבות בסוגייה הפלסטינית, התחלף בנקיטת עמדה חריפה נגד פעולות הממשלה בשטחים, ובמעורבות גוברת, בייחוד של איחוד האמירויות, בזירה הפלסטינית. יתרה מכך, אף נשקלת מחדש מדיניות הנורמליזציה ביחס לישראל, והערך שבהמשך פיתוח היחסים עמה, ככל שהממשלה תמשיך בקו ההסלמה הנוכחי. מיתוג תהליך הנורמליזציה בימין כסיפור הצלחה היסטורי, וחשיבותו בראיית הציבור הרחב, ומצביעי הימין המתון בפרט, הופכת את מדינות הנורמליזציה למנוף לחץ משמעותי לעצירת פעולות מיסוד הסיפוח וההסלמה של ממשלת ישראל. איום בהורדת דרג היחסים, ויצירת התניות בין המשך פיתוח היחסים לשינוי מדיניות ישראל, עשויים לשמש כתמריצים עבור הממשלה להימנע מהפרות הסטטוס-קוו בשטחים. בהמשך, המעורבות הנקודתית של מדינות הנורמליזציה בעצירת מגמות ההסלמה עשויה לשמש כמסד להרחבת מעורבותן המדינית הכוללת בסוגייה הפלסטינית, כמדינות נפרדות או כחלק מקואליציות בין לאומיות לקידום שלום. כך, דווקא החיכוך שיצרה ממשלת הימין בשטחים, הוא זה שמעניק הזדמנות למנף את תהליכי הנורמליזציה גם לקידום שלום ישראלי-פלסטיני.²

1. מבוא

מאז חתימת הסכמי אברהם (2020) פעלו ממשלות ישראל השונות במטרה להפריד בין תהליך הנורמליזציה ובין הסכסוך הישראלי-פלסטיני, על מנת להסיר חסמים להתפתחות התהליך. בשנתיים האחרונות מאמץ זה נחל הצלחה חלקית. המסלולים אכן הופרדו ותהליך הנורמליזציה אכן פיתח מומנטום משל עצמו, אך התפתחותו הוגבלה לא מעט בשל הפרדתו מהסוגייה הפלסטינית. ועתה, דווקא ממשלת ישראל הנוכחית, הכוללת גורמים קיצונים שעשיית שלום או השתלבות ישראל באזור אינם בראש מעיינם, יוצרת בהתנהלותה כורח למדינות הנורמליזציה להגביר מעורבותן בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

מדיניות ממשלת ישראל, על יסודותיה הימנים הקיצוניים, צעדיה המעשיים, והתנגדותה הנחרצת לפתרון שתי המדינות, מעלים את סיכון ההסלמה בין ישראל והפלסטינים. צעדי הממשלה ואפשרות ההסלמה, מסכנים את המשך פיתוח היחסים בין ישראל ובין מדינות הנורמליזציה. אם הניתוק של הסכמי אברהם מהסוגייה הפלסטינית היה בנוי על יכולתה של ישראל לשמר את הסטטוס קוו בסכסוך הישראלי-פלסטיני ולמנוע החרפה באלימות, הרי שהממשלה החדשה מכילה כוחות השואפים להגדיר מחדש את תנאי היסוד

¹ ד"ר גיל מורסיאנו הוא מנכ"ל מכון מיתוים.

² מסמך זה נכתב כחלק מיוזמה במימון ממשלת בריטניה, אך העמדות המוצגות בו אינן מייצגות בהכרח את עמדותיה של ממשלת בריטניה.

של הסכסוך – הן במיסוד תהליך הסיפוח הזוחל, הן בכוננות גורמים בממשלה לאתר את הסטטוס קוו בסוגיית המקומות הקדושים בירושלים, והן בהתנהלות בשטח C.

מדיניות הממשלה מביאה בחודשים האחרונים לשינויים ראשוניים במדיניות מדינות הנורמליזציה כלפי ישראל. מחד, היא מעודדת תהליך ראשוני של חשיבה מחדש במדינות אלו על העלות והתועלת של המשך פיתוח היחסים עם ישראל. מאידך, היא יוצרת כורח להתערבות אקטיבית יותר של מדינות אלו בסוגיה הפלסטינית במטרה לבלום מדיניות מסלימה שעלולה לסכן את האינטרסים שלהן, ולפגוע במעמדן האזורי והציבורי בעולם הערבי. החשש המרכזי במדינות אלו הוא מהיווצרות "סופה מושלמת" – הסלמה רחבת היקף, המגיעה בשעה שהרשות הפלסטינית מצויה בנקודות חולשה היסטורית. תרחיש כזה צפוי ליצור לחץ ציבורי ומדיני על מדינות הנורמליזציה לשקול מחדש את המשך מחויבותן לפיתוח היחסים עם ישראל.

מדינות הנורמליזציה הן שחקן בין לאומי בעל מוטת השפעה ייחודית על ממשלת ישראל הנוכחית, דווקא בשל היותה ממשלת ימין. הסכמי אברהם הובלטו על ידי ממשלת נתניהו הקודמת כסיפור הצלחה של מחנה הימין בישראל, והוכחה ליכולתו לקדם יעדים מדיניים מבלי להציע ויתורים של ממש בתחום הפלסטיני. הם זוכים לפופולריות רבה בקרב מצביעי הימין המתון ונתפסים כנקודת מפנה בהשתלבותה האזורית של ישראל. חתימתם אף הובלטה על ידי ראש הממשלה, בנימין נתניהו, בפני הציבור בישראל כהוכחה למקומו בשורה הראשונה של מנהיגים בין לאומיים. לכן, ניתן להעריך כי להחלטה/איום מצד מדינות הנורמליזציה לשנמך (Downgrade) את פרופיל והיקף היחסים עם ישראל, תהיה השפעה בלתי מבוטלת על מערך השיקולים של ממשלת ישראל הנוכחית. תהליך הנורמליזציה הפך לאינדיקטור בראיית הציבור למצבה המדיני של ישראל וליכולתה לממש את יעדי מדיניות החוץ שלה. שנמוך פומבי של היחסים צפוי לגבות מחירים אלקטורליים מהממשלה המכהנת, בדגש על מצביעי הימין המתון.

השפעתן הפוטנציאלית של מדינות הנורמליזציה על מדיניות ממשלת ישראל ניתנת למינוף בשני אופנים עיקריים: ראשית, בחודשים הקרובים, מדינות אלו (כבודדות או כחלק מחזית מאוחדת) יכולות לשמש כמנגנון לחץ לבלימת מדיניות שינוי הסטטוס-קוו של הממשלה, בדגש על ההתנגדות למיסוד הסיפוח ולצעדים מעוררי הסלמה. שנית, במבט לעתיד, המעורבות המיידית לעצירת צעדי ממשלת ישראל, יכולה אף לשמש כמסגרת ראשונית שתאפשר למדינות אלו להגביר את מעורבותן המדינית בסוגיה הפלסטינית. ההתערבות כגורם מונע סכסוך יכולה להוות בסיס לשילובן העתידי כגורם יוזם ומקדם של פתרונות מדיניים בסכסוך הישראלי-פלסטיני. זאת, בדגש על מעורבותן הפוטנציאלית בקידום "שלום זוחל" – שורה של צעדים פרקטיים שעשויה להיות להם השפעה על המציאות המדינית בשטח. במקביל, לשילובן של מדינות הנורמליזציה בקידום שלום עשוי להיות ערך מהותי בחיזוק, העמקה והרחבה של תהליך הנורמליזציה בין ישראל והעולם הערבי, ובהפיכתו ל"משנה משחק" בקבלתה של ישראל על ידי מדינות ועמי המזרח התיכון כחלק אינטרגלי מהתצרף האזורי.

בנוסף, המשבר המתהווה בין ממשלת נתניהו-סמוטריץ' ומדינות הנורמליזציה מספק הזדמנות ייחודית לאופוזיציה המדינית בישראל, ובמיוחד לחברה האזרחית, להגביר מעורבותן בתהליך הנורמליזציה, ולהשתתף בעיצובו מחדש ככלי לקידום שלום ישראלי-פלסטיני. זאת, באמצעות בנייה של מערכת קשרים עצמאית, מסגרות דיאלוג, ואפיקי פעולה משותפים עם שותפים ממשלתיים ובלתי-ממשלתיים במדינות הנורמליזציה.

מסמך זה מבקש לבחון את מדיניות הניתוק בין תהליך הנורמליזציה והסוגיה הפלסטינית והשלכותיה בהגבלת התפתחות והתרחבות היחסים בין ישראל והעולם הערבי (מודל "רצפת ותקרת הזכוכית"); להצביע על שינוי מגמה, המתרחש בחודשים האחרונים מאז השבעת הממשלה, בדמות הגברת מעורבות מדינית מצד מדינות הנורמליזציה בסוגיה הפלסטינית; לבחון תרחישים אפשריים לעתיד תהליך הנורמליזציה בעידן

של ממשלת ימין "על מלא"; ולבסוף, להציע המלצות למינוף המעורבות מכורח של מדינות הנורמליזציה בחודשים האחרונים לרתימתם העתידית לקידום שלום ישראלי-פלסטיני.

2. פוטנציאל בלתי ממומש: מידור הסוגיה הישראלית-פלסטינית מתהליך הנורמליזציה

שנתיים וחצי חלפו מאז נחתמו הסכמי הנורמליזציה בין ישראל, איחוד האמירויות ובחריין (ולאחר מכן עם סודאן) וחודשו היחסים הדיפלומטים עם מרוקו, וההפרדה בין פיתוח הקשרים בין המדינות ובין הסכסוך המתמשך בין ישראל והפלסטינים נשמרת. הפרדה זו נובעת משורה של שיקולים המנמיכים את המוטיבציה של שלושת השחקנים המעורבים - ישראל, הפלסטינים ומדינות הנורמליזציה, לחבר את תהליך הנורמליזציה לסוגייה הפלסטינית.

מעת חתימתם בספטמבר 2020, מותגו הסכמי אברהם על ידי ממשלת ישראל והימין בישראל כהצלחה, לא רק בחיזוק היחסים האזוריים, אלא גם בניטרול הפלסטינים כפקטור מגביל לפיתוח יחסי ישראל עם העולם הערבי. ההתניה שהיתה קיימת בין התקדמות במסלול הפלסטיני והנורמליזציה עם מדינות ערב – נתפסה, ועודנה נתפסת, בידי מקבלי ההחלטות בישראל, כהסרה של מכשול מבני אשר פותחת קשת של אפשרויות לשיתוף פעולה אזורי.

ההתנגדות לחיבור הסכמי הנורמליזציה לנושא הפלסטיני בולטת אף ביתר שאת בימין הישראלי. מעבר לערכם האסטרטגי, הסכמי אברהם נתפסים כהישג פוליטי-אידיאולוגי בולט עבור מחנה הימין. הם משמשים כהוכחה שניתן לייצר פריצות דרך מדיניות מבלי להתפשר על שעל מן המסגרת האידיאולוגית של הימין בישראל השוללת את חזון שתי המדינות. בהקשר זה, הסכמי אברהם הוצגו כגישה חילופית לפרדיגמת אוסלו, במילותיו של נתניהו במסיבת העיתונאים לאחריה: "[תמיד התנגדתי לתפיסה הרווחת שישראל תשיג שלום רק אם תפייס את הערבים בהסכמים מרחיקי לכת שיחלישו את ישראל](#)". גורמי ימין אחרים ראו בהסכמים הוכחה ניצחת שאבד הכלח על "גישת השמאל" שראתה בפתרון של שתי מדינות לסכסוך הישראלי-פלסטיני תנאי מרכזי לקידום השתלבותה של ישראל במזרח התיכון. לדידם הסכמי אברהם הם סנונית מבשרת של משוואה חדשה – "[שלום תמורת שלום](#)" עם העולם הערבי, אשר ממנה מודרים במכוון הפלסטינים.

בהתייחס למדינות המעורבות בהסכמי הנורמליזציה, ניתן לתאר את מדיניותן בשנתיים וחצי האחרונות כנעה בין הימנעות מכוונת מעיסוק בסוגיה הפלסטינית לתעדוף נמוך של הנושא במרחב השיקולים הלאומי. כל אחת מהמדינות המעורבות הושפעה משורה של שיקולים אשר הנמיכו את המוטיבציה שלהן להתערב באופן מהותי בסוגיה הפלסטינית. הכנסת הסוגיה הפלסטינית כנושא מרכזי במערכת היחסים הנבנית תחת הסכמי הנורמליזציה נתפסה בעיני מנהיגי מדינות אלו כ"הכנסת ראש בריא למיטה חולה". במקרה האמיריטי, ניתוק הפלסטינים קשור, בין השאר, בעוונות ונתק בין אישי בין מחמוד עבאס ובין הנהגת איחוד האמירויות. במקרה המרוקאי, במרכז השיקולים עומד הרצון לשמר את מערכת היחסים הדו-צדדית מנותקת מנושאי מחלוקת רחבים יותר. ברקע עומדת הדרישה הבלתי מתפשרת של מרוקו להכיר בריבונותה על סהרה המערבית והחשש שעיסוק בסוגייה הפלסטינית יעלה מחדש – בעינים בין לאומיות – סוגיה זו.

הסכמי אברהם היוו נקודת מפנה משמעותית במקום שנותנות מדינות "הציר המתון" בעולם הערבי (בדגש על איחוד האמירויות ומצרים), לסוגיה הפלסטינית בעיצוב יחסיהן עם ישראל. הסממן הבולט של הגישה הקודמת, "נורמליזציה תמורת שלום ישראלי-פלסטיני", היה יוזמת השלום הערבית (2002), אשר הובלה על ידי סעודיה ונתמכה על ידי מדינות המפרץ, מצרים וירדן. החתימה על הסכמי אברהם מסמנת שינוי מהותי אצל כמה מהבולטות שבתומכות ביוזמה הערבית. היא מהווה הסכמה דה-פקטו לנתק את הזיקה בין

התקדמות במישור הפלסטיני והתקדמות במישור האזורי. אומנם, חתימת ההסכמים הוצגה על ידי האמיריטים והבחריינים כלפי חוץ ככלי לבלימת הכוונה הישראלית לספח חלקים מהגדה למדינת ישראל, וכך כאמצעי לשמר את חזון שתי המדינות. אלא שגם ממרחק השנים, קשה לאתר צעדי מעורבות מדינית של מדינות אלו בסוגיה הפלסטינית (קודם להשבעת ממשלת נתניהו-סמוטריץ').

מערכת השיקולים השלישית והמכרעת, קשורה בגורם הממודר מהתהליך – הפלסטינים. חתימת ההסכמים הגיעה כהפתעה גמורה הן להנהגת הרשות הפלסטינית, והן לחמאס. התגובה אליה נעה בין שיתוק מערכות ומבוכה, ובין עוינות ברורה לאדרכילי ההסכם והאשמת המדינות המעורבות ב"בגידה". בימים שאחרי החתימה התקבל הרושם כי האתגר שמציבים הסכמי אברהם הפך לגורם המאחד את הזרמים הלאומיים השונים. כך ימים ספורים לאחר חתימתם, נערך [כנס משותף](#) של כל הפלגים הפלסטינים (בו הופיעו בו מחמוד עבאס ואסמאעיל הנייה) שהמסר העיקרי שלו היה אמירת "לא" חד משמעית לנורמליזציה ותיאור שיתוף פעולה עם היוזמה כ"כניעה". אלא שבניגוד למשברים קודמים, הרשות וחמאס כשלו בניסיונם לעורר עניין ציבורי רחב במאבק בנורמליזציה בדמות הפגנות או התארגנויות עממיות רחבות היקף.

עבור הרשות הפלסטינית, הסכמי הנורמליזציה מהוות סטירת לחי המגיעה ממחנה שעד כה היווה את בסיס התמיכה הפיננסי והמדיני שלה. התערערות החסות הערבית לתביעות המדיניות מול ישראל נתפס בעיני הרשות וגורמים חיצוניים גם יחד כהידרדרות נוספת במעמדה של הרשות. חתימת ההסכמים נתפסה כהמשך להתעלמות מעמדותיהם ביוזמת השלום של הנשיא טראמפ (2020). וכך, גם כשנתיים וחצי לאחר חתימתם קשה לאתר אסטרטגיה ברורה של הרשות הפלסטינית אל מול ההסכמים. בפועל, הפלסטינים נמנעים במכוון משיתוף פעולה מוצהר עם יוזמות הקשורות בהסכמים.³ בקרב הפקידות הבכירה השתרשה התפיסה הרואה בשיתוף פעולה עם התהליך כ"כניעה" מרצון.

כמצוין לעיל, גורם מגביל משמעותי להשתלבות הפלסטינים ביוזמות הקשורות בתהליך הנורמליזציה, קשור ביריבות הפוליטית הבין אישית בין מחמוד עבאס ומחמד דחלאן, לשעבר ראש הבטחון המסכל ושר הפנים של הרשות, אשר הואשם בחתירה תחת עבאס ב-2010 ונגזר עליו עונש מאסר ברשות. לאחר עזיבתו/גירושו משטחי הגדה המערבית, בנה דחלאן את מוקד הכוח החילופי שלו באיחוד האמירויות, שם הוא נהנה מקשרים קרובים עם ההנהגה המקומית ומשמש כיועץ מיוחד לנשיא האיחוד, מחמד בן זאיד. דחלאן נתפס כמעורב בקידום הסכמי אברהם ומחנה התומכים שלו פרסם [הודעת תמיכה](#) בהסכמים לאחר חתימתם. מעורבותו של הנמסר הפוליטי של מחמוד עבאס בהסכמים מצטרפת להתחזקות נרטיב של "בגידה" של איחוד האמירויות בעניין הפלסטיני בראיית ההנהגה "המסורתית" של פתח. את אותותיה ניתן לראות גם בקירור היחסים בין הצדדים לאחר החתימה. כך, מספר חודשים לאחר חתימת ההסכמים (מרץ 2021), [חוסמה](#) הרשות את בקשת הצטרפותה כמשקיפה של איחוד האמירויות לפורום הגז הים התיכוני בה היא חברה. מאז ניכרת רגיעה מסוימת ביחסים בין המדינות, בין השאר בחסות אמריקאית. [ביקור](#) מאג'ד פרג', ראש המודיעין הכללי הפלסטיני, בראש משלחת פלסטינית בתערוכת EXPO בדובאי (אוקטובר 2021) ופגישתו עם שליט האמירויות היוו סנונית ראשונה. [הגברת הסיוע הכלכלי](#) האמירתי שצומצם בימי המשבר פוסט-הסכמי אברהם מסמנת שיפור מסוים ביחסים. עם זאת, יש לציין כי פעולות אלו אינן חלק מאסטרטגיה פלסטינית סדורה, והן קשורות יותר לחולשה פוליטית וכלכלית של הנהגת הרשות.

השלכות הניתוק: "תקרת ורצפת זכוכית" להתפתחות תהליך הנורמליזציה למשנה משחק מדיני

השנתיים וחצי הראשונות לתהליך הנורמליזציה היו רצופות הצלחות מרשימות. ביניהן יש למנות התפתחות רב-מימדית של יחסים דיפלומטיים, בין-משרדיים, כלכליים-עסקיים, מדעים-טכנולוגיים ואזרחיים בין

³ בהקשר זה יצוינו דיווחים על [הימנעות של הרשות הפלסטינית](#) מהשתתפות ביוזמה המשולשת הישראלית-ירדנית-אמירית להחלפת מים מתפלים ישראלים באנגריה סולארית ירדנית.

המדינות. מדינות הנורמליזציה הפכו לשותפי סחר מובילים של מדינת ישראל עם שיא סחר בהיקף של 3.5 מיליארד בין המדינות בשנת 2022 (כולל [חתימת הסכם סחר חופשי עם איחוד האמירויות](#)). בראש ובראשונה, מדד ההצלחה הראשונית של ההסכמים הוא התפתחותם האורגנית שאינה תלויה בהכרח בתמיכת המערכת הבין-ממשלתית. במהלך השנה האחרונה, עם ייסוד "פורום הנגב"⁴, התחזקו מאוד גם המסגרות הבין אזוריות המאפשרות לישראל לפעול, לא רק במישור הדו-צדדי מול מדינות אלו, אלא כחלק ממסגרת מדינית רב צדדית בנושאים שונים.

עם זאת, הציפיות שהסכמי אברהם יהוו נקודת פתיחה לשינוי בסיסי בהשתלבותה של ישראל באזור טרם התגשמו. הפוטנציאל של הסכמים אלו לשמש כ"משנה משחק" ביחסי ישראל עם העולם הערבי טרם מומש. מבט מעמיק בהתפתחות תהליך הנורמליזציה מאז חתימת הסכמי אברהם מבליט את קיומם של **שני מכשולים מבניים התוחמים את התהליך ומונעים ממנו להתפתח "לרוחב ולעומק" אל מעבר לתצורתו המקורית**. ניתן להתייחס אליהם כ"תקרת זכוכית מדינית" ו"רצפת זכוכית ציבורית". **המשותף לשני מחסומי התפתחות אלו הוא, במידה רבה, העדרותם של הפלסטינים מן התהליך.**

"תקרת הזכוכית" של תהליך הנורמליזציה – רבים בישראל ציפו כי חתימת הסכמי אברהם תגרום "אפקט דומינו" אשר יניע מדינות ערביות אחרות, שאינן מצויות בקונפליקט ישיר עם ישראל, להצטרף ולנרמל יחסיהן עימה. הדגש היה על הצטרפותה של סעודיה, אך בחודשים שלאחר חתימת ההסכם, ולמעשה עד היום, [עוסקת](#) התקשורת הישראלית בקדחתנות בזהות המדינה הערבית/מוסלמית הבאה שתנרמל יחסיה עם ישראל. אלא שאפקט הדומינו טרם התממש. למעשה כל הצלחות התהליך, מרשימות ככל שיהיו, התרחשו בין המדינות שהיו הצדדים המקוריים להסכם. מסגרת הנורמליזציה הרשמית לא התרחבה כמעט מעבר למסגרת המקורית של יחסים בין ישראל וארבע המדינות המעורבות (איחוד האמירויות, בחריין, סודאן ומרוקו).⁵ יתר על כן, אופי ויכולת פיתוח היחסים עם סודאן נמצאים בסימן שאלה מאז הפיכה הצבאית שארעה שם באוקטובר 2021. כך או כך, **המומנטום החיצוני של תהליך הנורמליזציה נעצר.**

כשלו הרכבת התהליך מגיע על אף מאמצים ניכרים שהשקיעה ממשלת ישראל, בתמיכת ממשל ביידן, בנושא. היעד העיקרי היה ונשאר סעודיה. סעודיה נחשבת לנכס אסטרטגי מוביל בעיקר בשל מעמדה האזורי, מרכזיותה הדתית ועוצמתה האנרגטית, ויש המתארים אותה כ"[שובר שיוויון](#)" לגבי מעמדה האזורי של ישראל. אומנם יחסים חשאיים ושקטים עם סעודיה קיימים מזה שנים, אבל נורמליזציה רשמית איתה תהיה בעלת חשיבות הן מבחינה אסטרטגית-אזורית, והן מבחינה סימבולית. נורמליזציה עם המדינה שעמדה מאחורי יוזמת השלום הערבית תהווה אישוש סופי של המעבר מהגיון של "שטחים תמורת נורמליזציה" ל"שלום תמורת שלום", ותהווה רכיב נוסף בניטרול השפעת הפלסטינים על יחסי ישראל והעולם הערבי. על כן, הנורמליזציה עם סעודיה הפכה ליעד פומבי ומרכזי של מקבלי ההחלטות בישראל, בין אם מדובר בממשלות נתניהו, בנט או לפיד. יעידו על כך המאמצים הכבירים שהשקיעה ממשלת לפיד, בסיוע ממשל ביידן, במהלך ביקור נשיא ארה"ב (יולי 2022) לקדם צעדי נורמליזציה ולו חלקיים עם הממלכה ממזרח. אלא שהמאמץ מול הסעודים, ומאמצים שנערכו מול מדינות אחרות בעולם הערבי והמוסלמי, כשלו מלהניב הישגים משמעותיים. לפחות בשלב זה, הסעודים נותרים איתנים בעמדתם כי כל התקדמות בנורמליזציה עם ישראל מותנה בהתקדמות בציר המדיני בין ישראל והפלסטינים. מנהיגי סעודיה אף דאגו להבהיר את הסוגייה במהלך ביקור ביידן כאשר דחו מכל וכל תיאור ישראלי של מתן אישור טיסה למטוסים ישראלים מעל שמי הממלכה כצעד של נורמליזציה. ההתחממות היחסית ביחסים בין ישראל וסעודיה בשל הסכמי אברהם אומנם איפשרה גם את הרחבת שיתוף הפעולה הביטחוני העקיף בין

⁴ פורום הנגב כונס לראשונה במרץ 2022 במעמד שרי החוץ של ישראל, מדינות הנורמליזציה, מצרים ומזכיר המדינה האמריקאני. מאז הוא מתפקד [כמסגרת על מקצועית קבועה](#), הדנה בסוגיות אסטרטגיות אזוריות בשורה של תחומים כתיירות, חינוך, ביטחון ואנרגיה, ומאשרת הזדמנויות לשיתוף פעולה. המפגש השני של הפורום נערך במנאמה ביוני 2022.

⁵ סעודיה ועומאן אישרו מאז צעדים ב"רוח" הסכמי אברהם כפתיחת המרחב האווירי שלהן לטיסות ישראליות, אך הדגישו מפורשות כי לא מדובר בצעדים של נורמליזציה.

המדינות, כמו גם הסדרת עניינים משיקים כמו [נושא העברת איי טיראן](#) ממצרים לסעודיה באישור ישראל. אבל בשלב זה אין בה כדי לאותת על נכונות סעודית לכונן יחסים דיפלומטיים רשמיים עם ישראל.

ההתנהלות הסעודית בנושא הנורמליזציה מדגימה כי הנושא הפלסטיני עודנו בעל משמעות בהגדרת מסגרת היחסים בין ישראל והאזור. ההנחה הישראלית כי תפיסת "השלום תמורת שלום" תהפוך למדיניות אזורית רחבה התבדתה עד כה. בהקשר זה, נראה כי המדיניות הסעודית העיקבית מתווה את הדרך גם למדינות אחרות המחוזרות על ידי ישראל. ועם זאת, חשוב לציין – המדיניות הסעודית של קישור בין הנושא הפלסטיני ונורמליזציה אינה מסתמנת כעקרון אידיאולוגי נוקשה אלא ככלי למיקסום אינטרסים לאומיים. יעידו על כך הדיווחים כי הסעודים הציעו לאחרונה (מרץ 2023) לממשל בידן לקדם נורמליזציה עם ישראל בתמורה לשורה של הטבות אסטרטגיות – [כולל גישה לפיתוח מקורות אנרגטיים גרעיניים](#). הסוגיה הפלסטינית משתלבת במערכת שיקולים סעודית רחבה הרבה יותר – במסגרתה נבחן נושא קידום הנורמליזציה אל מול [אלטרנטיבות מדיניות](#). עם זאת, ניכר כי הצורך הסעודי לשמר את מעמדה בעולם הערבי ותדמיתה האזורית מול הקהל המקומי והאזורי, מצריך כי הנושא הפלסטיני יזכה, לכל הפחות, להתייחסות בסיסית במסגרת הסכם עתידי עם ישראל, גם אם התייחסות זו תהיה שאפתנית הרבה פחות מיוזמת השלום הסעודית.

נוכחותה של הסוגיה הפלסטינית כמרכיב מרכזי במכלול של תמריצים שליליים וחיוביים לקדם נורמליזציה עם ישראל בולטת גם בהקשר של "מועמדות" אחרות לנורמליזציה כמו עומאן, תוניסיה ואינדונזיה. הראשונה לדוגמה אישרה לאחרונה (פברואר 2023) מעבר של מטוסים ישראלים בשמיה ובה בעת [אשררה](#) את הבטחתה למנהיג הרשות הפלסטינית כי לא תקדם נורמליזציה עם ישראל ללא מתן תמורה במישור הפלסטיני. שליטי אינדונזיה אף [הציגו עמדה ברורה יותר](#) בדבר תלות קידום יחסים עם ישראל בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות '67, תוך שהם הודפים לחצים בנושא מצד ממשל בידן. משוואת "נורמליזציה תמורת התקדמות מדינית עם הפלסטינים" עודנה חייה ובוועטת והיא מעצבת את מסגרת ההתייחסות של מדינות ערב לאפשרות של נורמליזציה עם ישראל. הסוגיה הפלסטינית הינה אומנם אינטרס אחד במכלול של שיקולים, אולם בשלב זה נשמר מעמדה כתנאי הכרחי למימוש התמורות האחרות המתקבלות מכינון יחסים עם ישראל.

"רצפת הזכוכית" של תהליך הנורמליזציה – מגמה זו מתייחסת לכשלון תהליך הנורמליזציה לשנות את היחס העוין של הציבור בעולם הערבי כלפי הרעיון של כינון יחסים עם ישראל. שנתיים וחצי לאחר השקתו, תהליך הנורמליזציה סובל ממיתוג שלילי בולט בעולם הערבי – הן במדינות החתומות על ההסכם, הן במדינות השלום הותיקות (מצרים וירדן), וקל וחומר במדינות ערב שאין להן קשרים עם ישראל. סקרי דעת הקהל מציינים תמונה ברורה בנושא זה ההולכת ומחמירה עם הזמן. אם בתקופה שלאחר חתימת ההסכמים היה [הציבור במדינות הנורמליזציה חלוק בדעתו בערך שווה בשווה באשר לתמיכה בכינון יחסים עם ישראל, היום](#) מרביתו מתנגד להם נחרצות. הסקרים הקבועים לניתוח עמדות הציבור בעולם הערבי כלפי הנורמליזציה שעורך ה-Washington Institute for Near East Policy מדגימים מגמה זו בבהירות: נכון [לאוגוסט 2022](#), רק 26% מתושבי איחוד האמירויות ו-23% מתושבי בחריין רואים בהסכמי אברהם התפתחות חיובית או חיובית במידת מה (somewhat positive). זאת לעומת, 69% אחוז מהאמירתיים ו-73% מהבחריינים שראו בהם התפתחות שלילית במידה מה או שלילית מאוד. רק [כחמישית](#) בקירוב מאזרחי איחוד האמירויות רואים בהסכמי אברהם תהליך בעל השפעה חיובית על האזור. המצב טוב אך במעט במרוקו. על אף היחסים ארוכי-השנים והקשר התרבותי בין המדינות – [פחות משליש](#) מהמרוקאים הביעו (נכון לאוקטובר 2022) תמיכה בנורמליזציה ישראלית-ערבית, לעומת 64% שהתנגדו לו. מגמה זו גם באה לידי ביטוי אצל ה"מועמדת" העיקרית להצטרפות להסכם – סעודיה – שבה, [נכון לאוגוסט 2022](#), 76% מהציבור רואה בהסכמים התפתחות שלילית במידה מה (42%) או שלילית מאוד (34%). חשובה לא פחות העיונות העקבית להסכם [במצרים וברדן](#) – בשתי המדינות עמד שיעור המתנגדים להסכם על כ-85% בקירוב מהמשיבים לאורך שנת 2022.

נכון לציין כי תהליך הנורמליזציה מבטא במהותו "שחייה נגד הזרם" – הוא פועל נגד נרטיב שנבנה במשך עשרות שנים בעולם הערבי הרואה בישראל נטע זר באזור ובכינון יחסים עימה בבחינת בגידה. קשה לצפות ששינוי בתפיסות אלו יתחולל כהרף עין. אלא שהעמידה במקום, ובמקרים מסוימים נסיגה של ממש, בתמיכה בהסכמים מאז חתימתם מדגימה כי הווקטור בנושא תפיסת הנורמליזציה נע כעת לרגרסיה במקום התקדמות. נתונים אלו מעידים על העדר של חלחול מטה (Trickle-Down) של תהליך הנורמליזציה לרמת החברות והציבור הרחב בעולם הערבי. הוא מדגים כי התהליך עודנו מתקיים בעיקר בין אליטות ממשלתיות, דיפלומטיות, עסקיות ומדעיות ומוכר כבעל ערך במסגרות מצומצמות. העינות לתהליך לעומת זאת היא חברתית-רחבה ועממית. במרוקו לדוגמה אובחן [מתאם ברור](#) בין רמת ההשכלה והיקף השתכרות נמוך ובין התנגדות להסכמים.

התפיסה השלילית של תהליך הנורמליזציה בעולם הערבי מתבססת על שני נרטיבים נפוצים על התהליך – הראשון, הנפוץ בעיקר בקרב מובילי דעה ליברליים מהדור הצעיר (ברוח הפרוגרסיבית של "האביב הערבי 2.0") והוזכר בעיקר בהקשר הסודאני, מתייחס לעובדה שהנירמול הישראלי התבצע תוך התעלמות מהמאבקים הפנימיים במדינות אלו ועומד בסתירה לניסיון לקדם דמוקרטיה בעולם הערבי.⁶ השני, הבולט יותר, [הוא התפיסה שהנורמליזציה עם ישראל מתבצעת על חשבון הזכויות הלאומיות של הפלסטינים](#), שהיא מהווה כניעה של העולם הערבי בפני ישראל, ויותר משפיל על תמיכתו בעם הפלסטיני. סממן וויזואלי מובהק לחשיבותה הנמשכת של הסוגיה הפלסטינית לקהל הערבי גם בעידן שאחרי הסכמי אברהם עלתה במהלך משחקי המונדיאל האחרון בקטאר (2022) – בה [הנפת דגלי פלסטין](#) הפכה למגמה משותפת של הבעת סולידריות עם העם הפלסטיני בקרב הנבחרות הערביות ממרוקו ועד קטאר. המשך חשיבות הסוגיה בעיני הציבור הערבי בולטת במיוחד לאור העובדה שמאז 2021 ועד לאחרונה לא התרחשה הסלמה משמעותית בסכסוך הישראלי-פלסטיני. הסלמה אלימה מרוכזת, שתזכה לסיקור נרחב בתקשורת הערבית, צפויה להחמיר את התפיסה השלילית על תהליך הנורמליזציה עם ישראל.

3. ממשלת סמוטריץ'-נתניהו: זרז למעורבות מכורח של מדינות הנורמליזציה בסוגייה הפלסטינית

"הכיוון שממשלת ישראל צועדת בו עומד בניגוד מוחלט להסכמי אברהם. מעשי ממשלת ישראל מסכנים כל התקדמות נוספת עם איחוד האמירויות ומדינות ערביות נוספות". *ח'לדון אלמבארכ, שליח מנהיג איחוד האמירויות ומנכ"ל קרן העושר של אבו דאבי [במהלך ביקורו בישראל](#) (מרץ 2023)*

במהלך השנתיים וחצי שחלפו מאז חתימת הסכמי אברהם, יישמו המדינות המעורבות מדיניות של התערבות מינימלית בענייני הסכסוך הישראלי-פלסטיני. תגובתן לאירועי הסלמה הצטטמה בדרך כלל למחאה דיפלומטית, התבטאויות זהירות בתקשורת ופעילות מוגבלת בזירה הבין לאומית. בולטת מכל במסגרת זמן זו, העמידות היחסית של הסכמי אברהם באירועי הסלמה רחבת היקף של מבצע "שומר החומות" (מאי 2021). על אף היקף האלימות הנרחב, הכיסוי הנרחב לאירועים בעולם הערבי שהתרחשו במהלך חודש הרמדאן, ומרכזיותה של ירושלים בהסלמה, הקשרים הדיפלומטים שנוצרו רק חצי שנה לפני האירוע החזיקו מעמד. יתר על כן, תגובתם של מדינות הנורמליזציה נעה בין [שיח ביקורתי מאופק](#), [לאיזון בין הצדדים](#), כפי שעלה בהודעה הרשמית של אבו דאבי אשר [קראה](#) "לכל הצדדים" לחדול מהאש. לאלו מצטרפת ביקורת עמוקה מצד מובילי דעה באיחוד האמירויות ובבחרין על חמאס, הקשורה יותר לאיבה בין הצדדים מאשר לתמיכה בעמדת ישראל.

⁶ בסודאן מזהה ישראל עם החונטה הצבאית שנטלה את השלטון בהפיכה ב-2021, וזוכה לביקורת על קשריה עם מנהיגי החונטה מצד פעילים אזרחיים.

שינוי מסויים ארע במהלך השנה האחרונה בהגברה מסוימת של מעורבות מדינות הנורמליזציה בסיוע ופיתוח מוגבל בשטחי הרשות הפלסטינית, בין השאר בתיווך וסיוע אמריקאי. כך, במהלך ביקור ביידן בישראל (יולי 2022), בירכו גורמים אמריקאים את מרוקו על סיועה בפתיחת מעבר אלנבי בין הגדה וירדן במשך כל שעות היממה והשבוע. במקביל, [הכריזה](#) איחוד האמירויות על תרומה של 25 מיליון דולר לבית חולים פלסטיני בירושלים. אלא שהשינוי הוגבל בשלב זה לצעדים טקטיים. עד לחודשים האחרונים הוא לא בא לידי ביטוי בהתערבות במוקדי הסכסוך, או בפעילות מדינית של ממש.

אלא שבחודשים האחרונים **מדיניות ממשלת נתניהו-סמוטריץ' מאתגרת את ההתנתקות מרצון של מדינות הנורמליזציה מהנושא הפלסטיני**. צעדי הממשלה מחריפים את הפער בתפיסה הציבורית והמדינית בעולם הערבי בין תהליך הנורמליזציה הנמשך עם ישראל מחד, ובין החרפת הסכסוך הישראלי-פלסטיני והפגיעה בזכויות הלאומיות הפלסטיניות מאידך.

הדאגה בקרב מדינות אלו מממשלה ימנית קיצונית החלה עוד קודם להשבעתה. בהקשר זה, פורסם כי שר החוץ האמירתי [נפגש](#) עם נתניהו עוד לפני הבחירות (ספטמבר 2022) והביע דאגה מכוונתו לשלב גורמי ימין קיצוני בממשלתו העתידית. חשש זה רקם עור וגידים בחודשים האחרונים נוכח נסיונות בוטים של נציגי הממשלה מן הימין הקיצוני לשנות את הסטטוס הקוון בשטחי הגדה. הוא בא לידי ביטוי הן בשפת גינוי חריפה, והן בפעולות ביקורתיות, אשר חלקן מהווה סטייה מהקו המוכר עד כה של מדינות הנורמליזציה ביחס למדיניות ישראל בשטחים. שלושת מוקדי החיכוך המרכזיים בין מדינות הנורמליזציה וישראל הם **מיסוד הסיפוח, שינוי הסטטוס קוון במקומות הקדושים בירושלים, וכפועל יוצא – הגברת הסכנה להסלמה**.

סוגיית הסיפוח מהווה מוקד חיכוך עיקרי בין ישראל, איחוד האמירויות ובחריין. טענת המנרמלות כי חתימת הסכמי אברהם עצרה מהלך סיפוח ישראלי בגדה היוותה את "עלה התאנה" היחיד שאיפשר להם להציג את ההסכמים כמשרתים את העניין הפלסטיני ולדחות טענות על "בגידה" בפלסטינים. מדיניות הסיפוח הזוחל והרחבת ההתנחלויות נמשכה אומנם לאחר חתימת הסכמי אברהם, אך בתקופת ממשלת לפיד ולפיד-בנט התקיימה ברובה בפרופיל נמוך ותוך ניסיון למנוע חיכוך עם הפלסטינים ("צמצום הסכסוך"). אלא שהמהלך שמובילה ממשלת נתניהו-סמוטריץ' שונה בתכלית. ניתן לראות בו **מיסוד של תהליך הסיפוח – בניית תשתית מנהלית**, מבנית ומשפטית להחלת הריבונות והחוק הישראלי על שטחי הגדה. מגמה זו בולטת **בקווי הסיפוח** של הממשלה הנוכחית הטוענים ל"זכות בלעדית ובלתי ניתנת לערעור" של העם היהודי על כל מרחבי "ארץ ישראל" וקובעים כי "ראש הממשלה יפעל לגיבוש וקידום מדיניות שבמסגרתה תוחל הריבונות ביהודה ושומרון". כוונות הסיפוח אומנם טרם הפכו לתוכנית פעולה קונקרטיה המבוצעת כמדיניות רשמית, אך הם מהווים בבחינת היגיון מדיני (raison d'état) של הממשלה הנוכחית, אשר בא לידי ביטוי הן בשינוי הטון הרשמי, והן בצעדים בשטח. הביטוי המעשי הבולט שלהם הוא מינויו של שר האוצר בצלאל סמוטריץ', מהמקדמים הבולטים של מדיניות הסיפוח, לשר מיוחד במשרד הביטחון והכפפת סמכויות הניהול, התכנון ואכיפת התיישבות בשטחי הגדה תחת סמכותו (גם אם פורמלית נשאר המנהל האזרחי כפוף למשרד הביטחון). בהקשר זה יצויין גם **חוק ביטול ההתנתקות מצפון השומרון** שעבר בקריאה שלישית בכנסת (מרץ 2023). חוק זה מאפשר למעשה את המשך ישיבתם של מאחזים לא חוקיים בשטח זה ומהווה צעד מעשי נוסף בדרך לסיפוח ממסדי ומעשי של שטחי הגדה.

וכך, בלימת כוונות הסיפוח והרחבת מפעל ההתנחלויות הפכה לחלק מהותי ממדיניות החוץ של איחוד האמירויות בחודשים האחרונים מול ישראל. עיקר הביקורת האמירית הופנה בתחילה כלפי גורמי הימין הקיצוני בממשלה, אך בשבועות האחרונים מופנה גם נגד מדיניות הממשלה בכללותה. לצד גינויים פומביים היא כללה שימוש במעמדה המיוחד כחברה מתחלפת במועצת הביטחון של האו"ם. כך לאחר החלטת הקבינט לאשר את הכשרתם של תשעה מאחזים בלתי חוקיים, [קידמה](#) איחוד האמירויות בתיאום עם הפלסטינים במועצת הביטחון הצעת גינוי לפעילות ההתנחלות של ישראל וקריאה לישראל לחדול מ"צעדים

חד צדדים" בשטח. הצעה זו נבלמה רק לאחר לחץ אמריקאי והומרה בהצהרה נשיאותית בעלת משמעות פחותה. בהקשר זה [ציינה](#) שגרירת איחוד האמירויות באו"ם: "חשוב שהמועצה תישאר מאוחדת ונחושה בהדגשה כי המשך פעילות ההתנחלויות הישראליות מערערת קשות את פתרון שתי המדינות... חיוני לחלוטין שהמועצה תאשר מחדש את מחויבותה האיתנה לחזון של פלסטין עצמאית שחיה זו לצד זו עם ישראל בשלום".

מוקד חיכוך מרכזי, וצפוי למדי, בין ישראל ומדינות הנורמליזציה נוגע ל**כוונות מוצהרות של גורמים בממשלה לפעול לשינוי הסטטוס קוו במקומות הקדושים בירושלים**. במוקד – הצהרות של גורמי ימין קיצוני מתוך הממשלה לקדם נהלים חדשים בכל הקשור לעליית יהודים לתפילה בהר הבית/אל-חרם א-שריף, והגבלות על סמכויות הוקף וכניסת מתפללים מוסלמים. צעדים מסוג זה, ועל אחת כמה וכמה האפשרות שיובילו להסלמה בירושלים, מעוררים דאגה משמעותית במדינות הנורמליזציה בשל הסמבוליות של ירושלים כגורם פומבי מאחד בעולם המוסלמי. הם מחריפים את הפער בנראות הציבורית בין חיזוק קשרים עם ישראל, ובין התקפה לכאורה של ישראל על אחד מקודשי הקודשים של העולם המוסלמי. כך, ביקור השר לביטחון לאומי, איתמר בן גביר בהר הבית (ינואר 2023) היווה עילה ישירה לביטול ביקורו של נתניהו באיחוד האמירויות, ולקריאתה ל**כינוס** מועצת הביטחון של האו"ם לדון בצעד זה. הדיון במועצת הביטחון איפשר לאיחוד האמירויות [להדגיש](#) בפני העולם הערבי את מחויבותה להגנת המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים ואת תמיכתה "בנקיטת פעולות נגד האלימות שם שמהווה פרובוקציה נגד מיליוני מוסלמים בעולם".

החשש מהסלמה נרחבת – הוא אחד הזרזים העיקריים בחודשים האחרונים לבחינה מחדש של מדינות הנורמליזציה את האינטרס שלהם בהמשך קידום הסכמי הנורמליזציה. בשונה מצעדי ממשלת ישראל, האפשרות של הסלמה קרובה – בדמות התפרצות ממוקדת במהלך הרמדאן (מרץ-אפריל 2023) או כדינמיקה של הדרדרות מתמשכת – מציבה איום ישיר לאינטרסים מדיניים וכלכליים חשובים של מדינות אלו. אפשרות זו משליכה הן על הערך שניתן להפיק משיתוף פעולה עם ישראל, והן על המחיר הגובר של המשך הקשר עימה. הדוגמא הבולטת לסימנים ראשוניים לחישוב מחודש של מחיר מול תועלת מגיע מהשותפה המרכזית של הסכמי אברהם, איחוד האמירויות. מנכ"ל קרן העושר (קרן מבדאלה) של אבו דאבי, ח'לדון אלמבארכ, המקורב לנשיא איחוד האמירויות, הגיע לאחרונה (מרץ 2023) לישראל [לביקור חריג](#). במהלך הביקור הוא נפגש עם ראש הממשלה ועם נשיא המדינה, והביע דאגה עמוקה מהסלמה אפשרית עם הפלסטינים, בדגש על התפרצות אפשרית של אלימות בהר הבית בתקופת הרמדאן. הבחירה באיש מפתח כלכלי-מדיני להעביר מסר מסוג זה יכולה להעיד על החשש המשולב של מנהיגי איחוד האמירויות כי הסלמה רחבה עלולה לייצר סיכון הן לאינטרסים מדיניים, כמו גם להשקעות הכלכליות הגדולות של האמירויות בישראל. היא מצטרפת לאינדיקציות המתקבלות מגורמי הממשל האמריקאי על "[חריגה עמוקה](#)" של שליטי האמירויות מפני הסלמה אפשרית. ניכר, שהמפריצים אינם היחידים החוששים מהסלמה. על פי דיווחים שונים, חשש מהסלמה במהלך הרמדאן היה אחד הגורמים שהובילו את מרוקו לדחות את מפגש "פורום הנגב" שהיה אמור להתקיים בשטחה בחודש מרץ למועד לא ידוע.

החשש מהסלמה מקבל ביטוי בתגובות חריגות בטון ובאופי הפעילות של איחוד האמירויות ובחריין ביחס לאירועי הסלמה בשטח. אם בעבר הקו המפריץ היה לספק הצהרות כלליות הקוראות להפסקת האלימות, ולגזור גזירה שווה בין שני הצדדים, כעת הפעולה המפריצת ממוקדת בהדגשת סלידתן מצעדי ממשלת ישראל. יתר על כן, התגובה האמיריתית נוגעת לראשונה במוקדי העימות עצמם. הדוגמא הבולטת היא אלימות המתנחלים רחבת ההיקף בחווארה וביטויי תמיכה בה מצד חברי הממשלה מן הימין הקיצוני, ובראשן שר האוצר סמוטריץ' שדיבר על הצורך "למחוק את חווארה" (פברואר 2023). מעבר לגינויים חריפים (שגרירות בחריין בישראל [התייחסה](#) לאירוע כ"הסתערות של הכוחות הישראלים על העיר שכם"), גרר אירוע זה [החלטה אמיריתית](#) להשקיע שלושה מיליון דולר בשיקום הכפר. צנוע ככל שיהיה, צעד זה מעיד על התערבות יוצאת דופן וישירה במוקד סכסוך בוער. הוא מבטא היפוך של גישת האי ההתערבות

והחלפתה בפעולה יזומה המגיבה ישירות לאירועים בשטח. בנוסף, [דווח](#) כי האלימות הובילה להחלטה אמירתית להקפיא בשלב זה עסקת רכש מערכות נשק מתקדמות מישראל שכבר נחתמה. תגובה חריפה דומה סיפקו האמירות להצהרת שר האוצר סמוטריץ' בפריס כי "לא קיים עם פלסטיני" כאשר תארה את הדברים כ "[הצהרות גזעניות שמפיצות שח שנה](#)". שליח מנהיג איחוד האמירויות, אלמבארכ, אף ציין במהלך ביקורו בישראל כי הצהרות סמוטריץ' "[מנוגדות לרוח הסכמי אברהם ומסכנת את היציבות האזורית](#)". יצוין בהקשר זה של הסלמה אפשרית שאיחוד האמירויות ובחריין הקפידו להשתמש באותה שפה חריפה בגינוי פעילות טרור כנגד אזרחים ישראלים במהלך תקופה זו.

מורת רוח ממדיניות הממשלה והשלכותיה המעשיות מגיעה גם ממרוקו – אם כי במאפיינים מתונים יותר. ברמה ההצהרתית מתמקדים המרוקאים בשלב זה בעיקר בהפניית הביקורת כלפי גורמי הימין הקיצוני בממשלה. דוגמא אחת היא הגינוי החריף של שר החוץ המרוקאי, בוריטה, ל"[הצהרות מסיתות](#)" מצד בכירים ישראלים לאחר דברי סמוטריץ' בנושא חווארה. לצד ההצהרות נראים גם צעדים בשטח שניתן לראות בהם בבחינת צעדים של [הפגנת זהירות בקידום היחסים](#). בהקשר זה כבר הוזכרה דחיית כינוס פורום הנגב שהיה אמור להתכנס במרוקו במהלך חודש מרץ 2023, וזו מצטרפת ל**[דחיית ביקורים של בכירים ישראלים בממלכה](#)**. בהקשר זה, נראה כי הלחץ הציבורי במרוקו להגיב על מדיניות ממשלת ישראל ועליית מפלס האלימות בשטחים נמצא בעלייה. במהלך החודש האחרון נאלצה לשכת המלך [לפרסם](#) מספר הצהרות המגנות על היחסים עם ישראל לאחר התקפות מצד האופוזיציה, בהן הדגישה את מחויבותה של מרוקו לפתרון שתי המדינות.

חשוב לציין כי בשלב זה נמשך שיתוף הפעולה ההדוק בין ישראל ומדינות הנורמליזציה בשורה של מישורי פעילות.⁷ אך הסימנים הראשונים שאנו מאתרים הינם **בבחינת בקיעים ראשונים – סימנים מעידים ראשוניים לבחינת מסלול מחדש על רקע התנהלות ממשלת ישראל בתחום הפלסטיני**. מעבר להחרפת הטון הביקורתי, השינוי בא לידי ביטוי בשני אופני פעולה שטרם ראינו קודם לכן – **התערבות במוקדי סכסוך, ושימוש במעמד בין לאומי**. מאז צירופה של איחוד האמירויות כחברה מתחלפת במועצת הביטחון בינואר 2022 עשתה איחוד האמירויות שימוש במעמדה שלוש פעמים על מנת לתמוך בהצעות גינוי נגד פעילות ישראל מן הצד הפלסטיני, וכל השלוש אירעו לאחר השבעתה של ממשלת נתניהו-סמוטריץ'. כאמור, השימוש בכלי זה נעשה במענה ישיר לאירועים השוטפים ולהחלטות ממשלת ישראל. שנית, כמצוין לעיל, ההחלטה לתמוך בשיקום הכפר חווארה עשויה להעיד על שינוי מגמה – במקום "מס שפתיים" בסוגייה הפלסטינית והתמקדות ביעדים "רכים" של פיתוח כלכלי, הכרה אמירתית בצורך להגיב לאירועים בשטח במוקדי העימות עצמם.

4. תרחישים אפשריים לעתיד תהליך הנורמליזציה

בהסתכלות קדימה, בהנחה שווקטור הפעילות של ממשלת ישראל על אגפיה הקיצוניים בנושא הפלסטיני יימשך, ניתן לשרטט ארבעה תרחישים עיקריים לעתידו של תהליך הנורמליזציה. ברור ונהיר שהאסטרטגיה של מדינות הנורמליזציה לגבי עתיד היחסים עם ישראל תלויה בקשת של אינטרסים אזוריים וגלובליים, אשר רבים מהם אינם קשורים במדיניות ישראל או בהתפתחויות הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בין אלו ניתן למנות את התחזקותה האזורית של איראן, ואת ירידת קרנה של ארה"ב כשותפה בין לאומית בלעדית לשאיפות המדיניות של איחוד האמירויות וסעודיה. עם זאת, במצב העניינים הקיים – השילוב של הסלמה בשטח, קריסה הדרגתית ביכולתה של הרשות הפלסטינית לשלוט באירועים, ומדיניות מכוונת של הפרת הסטטוס קוו בגדה, יוצר מערכת תמריצים שלילית שעלולה לפגוע ביציבות, בתנע, ובקצב הפיתוח של תהליך הנורמליזציה.

⁷ לדוגמא במרץ האחרון [חתמו](#) ישראל ואיחוד האמירויות על הסכם מכס, במסגרת יישום הסכם הסחר החופשי שנחתם במהלך השנה שעברה.

אל מערך התמריצים השלילי להמשך פיתוח היחסים עשויה להצטרף הירידה האפשרית בערכה של ישראל כבעלת ברית קרובה של ארה"ב. בחודש האחרון, מהלכי ממשלת ישראל להחלשת הרשות השופטת בישראל, כמו גם צעדי הממשלה בתחום הפלסטיני, הובילו [למשבר פומבי](#) ביחסים המיוחדים בין ישראל וארה"ב. [התפיסה שהדרך לוושינגטון עוברת בירושלים](#) היוותה את אחת הסיבות העיקריות למדינות הנורמליזציה להיכנס לתהליך מלכתחילה. שחיקתו של הקשר המיוחד יכולה להנמיך בעתיד את הנכסיות הישראלית בראייה אזורית, וכך גם את התועלת שבפיתוח קשרים עימה.

התממשות ארבעת התרחישים השונים קשורה כמובן בצעדי ממשלת ישראל הנוכחית ויכולתה להימנע מהסלמה בפועל בשטח. ככל שהפער בין שיתוף הפעולה הישראלי-מפוצץ-מרוקאי ובין ההסלמה המחמירה בשטחים גודל, כך היכולת של מדינות הנורמליזציה לשמר את הקיים הולכת ופוחתת, קל וחומר המוטיבציה שלהם לקדם את התהליך אל מרחבים חדשים.

ביטול/הקפאת הסכמי אברהם וניתוק יחסים דיפלומטיים עם ישראל – המתודה של ניתוק יחסים דיפלומטיים לאור הסלמה בסכסוך הישראלי-פלסטיני מוכרת היטב מהסלמות חריפות קודמות ביחסי ישראל עם העולם הערבי. מרוקו עצמה ניתקה את יחסיה עם ישראל עם פרוץ האינתיפאדה השנייה (וכך עשו גם עומאן ותוניסיה), קודם לחידושם בדצמבר 2020. קטאר סגרה את הנציגות הישראלית בשטחה עקב מבצע "עופרת יצוקה" (2009).

האפשרות שחלק או כל המדינות השותפות לתהליך הנורמליזציה ינתקו יחסים עם ישראל שרירה וקיימת. גם לאחר שנתיים של התפתחויות רב-מימדיות במישור הדו צדדי והרב צדדי הסכמי אברהם והקשרים עם מרוקו אינם בלתי-הפיכים. לצד זאת, בשנים האחרונות ניכר כי המעורבות של השותפות בתהליך הינה חלק [מתהליך תכנון ארוך-טווח](#) ולא נועדה לשרת אינטרסים מיידיים בלבד. במקרה של איחוד האמירויות למשל השותפות מהווה חלק מאסטרטגיה אזורית כוללת וקשורה בתפיסות בסיסיות של יציבות והרתעה. לפיכך, **פירוק מסגרת היחסים כולה אינו סביר בטווח הזמן המיידי**. עם זאת, ניתן להצביע על שלוש התפתחויות בסכסוך הישראלי-פלסטיני שעשויות לשמש כ"נקודות מפנה" (Tipping Points) אשר יסכנו את העמידות הבסיסית של מסגרת היחסים בין המדינות:

- סיפוח ישראלי מ"הפודיום" – חזרה למסלול סיפוח רשמי של חלקים של הגדה המערבית כפי שעולה בדרישות הימין הקיצוני בממשלת ישראל הנוכחית.
- הסלמה רחבת היקף, בדגש על הסלמה סביב המקומות הקדושים בירושלים, העשויה לאיים על היציבות האזורית כולה, ולהציב את מדינות הנורמליזציה בפני בחירה קשה בין המשך הקשרים עם ישראל ובין אובדן משמעותי של יוקרה ומעמד בבית ובאזור.
- בהקשר זה או בנפרד, שינוי מוצהר בעמדת ישראל לגבי המשך קיום הרשות הפלסטינית ונקיטת צעדים שיובילו לקריסתה. בהקשר זה כבר בולטות [הצהרות](#) של שר האוצר סמוטריץ' שיש לבחון מחדש את עמדות ישראל לגבי הרשות הפלסטינית ואת יכולתה לשרת את האינטרס הישראלי.

שנמוך (Downgrading) היחסים – הנמכת היקף ודרג היחסים בין אם באופן מוצהר, ובין אם בצמצום פעילות בשטח מבלי לתת לנושא ביטוי פומבי. איום ברור למדי בהקשר זה [מס](#) לבכירים ישראלים (מרץ 2023) שליח מנהיג איחוד האמירויות בפגישתו עם בכירים ישראלים: "הכיוון שממשלת ישראל צועדת בו עומד בניגוד מוחלט להסכמי אברהם. מעשי ממשלת ישראל מסכנים כל התקדמות נוספת עם איחוד האמירויות ומדינות ערביות נוספות".

מימד אחד של שנמוך יחסים רשמי יכול להתבטא בהורדת דרג הייצוג הדיפלומטי בין המדינות אשר שודרג באופן הדרגתי לדרג שגרירים במהלך השנתיים וחצי האחרונות. בהקשר זה יוזכר [דיווח](#) בלתי מאומת בעיתון אילאף הסעודי (22 מרץ 2023) לפיו בעקבות התבטאויות סמוטריץ' והאירועים בחווארה החליטה איחוד האמירויות להנמיך את דרג הייצוג הדיפלומטי עם ישראל, להימנע מפגישות עם בכירים ישראלים עד להודעה חדשה, ולהימנע מהשתתפות באירועים רשמיים של ממשלת ישראל. בדווח נמסר כי גם מרוקו (לצד מצרים) שוקלות צעדים דומים של הנמכת הדרג הדיפלומטי לבקשת ירדן. מימד אחר יכול לבוא לידי ביטוי, בדומה למה שארע ביחסי ישראל-ירדן במהלך ממשלת נתניהו הקודמת, בהנמכת הפעילות הכלכלית המשותפת וביטול/הקפאת פרויקטים משותפים (לדוגמא הפרויקט המשולש להחלפת מים מותפלים ישראלים באנגריה סולארית ירדנית במימון אמירתי, אשר מסמך הבנות בעניינו נחתם רק לאחרונה בנובמבר 2022). במקרה קיצוני יותר – האמירותים אף עשויים להשהות/לצמצם את אחת ההצלחות הגדולות של השנה שעברה בתחום הכלכלי – [הסכם הסחר החופשי עם האמירויות](#) אשר נחתם במאי 2022.

התוצאה ארוכת הטווח של הנמכה, פורמלית או בלתי-פורמלית, של היקף ועומק היחסים בין המדינות **עלולה להוביל ל"שלום קר"** – הפיכת הסכמי הנורמליזציה לכלי משפטי חסר משמעות מעשית. בהקשר זה, ההסלמה המתמשכת בגדה עלולה ליצור את אותו "אפקט צינור" שהיה למלחמת לבנון הראשונה (1982) על התפתחות היחסים עם מצרים לאחר חתימת הסכם השלום עימה.

פיתוח מותנה של היחסים על בסיס הנמכת החיכוך עם הפלסטינים - אופציית ביניים עבור מדינות הנורמליזציה במצב הקיים עשויה להיות שינוי מסגרת ההתייחסות (Frame of Reference) של הסכמי הנורמליזציה באופן שיתנה התקדמותם במניעת הסלמה/שינוי סטטוס קוו בסוגיה הפלסטינית. אופציה זו מאפשרת איזון בין האינטרס של מדינות הנורמליזציה לשמר את מסגרת היחסים, ובין הצורך לשמר מעמדן בזירה האזורית והפנימית. בתרחיש כזה, ישחזרו מדינות הנורמליזציה (כפרטים או כקבוצה) את ההבנות שעיצבו את יוזמת השלום הערבית (2002) בגירסה מעודכנת ומרוכנת. דהיינו, ייתנו הלכה למעשה, את המשך קידום תהליך הנורמליזציה בעמידתה של ישראל בקווים אדומים בסיסיים ו/או בשינוי מגמה מצידה בנושא הפלסטיני. בראש ובראשונה תתייחס התניה זו לשימור הסטטוס קוו בשלושת הנושאים הדחופים ביותר למדינות הנורמליזציה: מניעת הסלמה, הסרת הסיפוח מעל סדר היום הממשלתי, ושימור הסטטוס קוו במקומות הקדושים בירושלים.

המשך המצב הקיים תוך הכלת השינויים – תרחיש זה מניח שהיקף האלימות בין ישראל והפלסטינים לא יסלים מעבר לעימותים מקומיים. בתרחיש כזה פיתוח היחסים עם המנרמלות ימשיך בקצב הקיים, תוך "ניקוז לחצים" סמלי מעת לעת באמצעות גינויים/העברת מחאות דיפלומטיות/החזרת דיפלומטים להתייעצויות, אך למעשה יאפשר את המשך דחיקת הנושא הפלסטיני חזרה לשולי היחסים. אלא שבמצב המדיני הקיים ולאחר שאיחוד האמירויות כבר חצתה את ה"רוביקון" של שימוש בכוחה המדיני בתיאום עם הפלסטינים, הסיכוי "להשיב את המצב לקדמותו" לפני השבעת הממשלה נמוך. זאת ועוד, הפער בין עמדות הבסיס של ממשלת ישראל הנוכחית בנושא הפלסטיני ועמדות המינימום (Fall-back positions) של מדינות הנורמליזציה נסוב, כמצוין לעיל, סביב סוגיות עקרוניות. לכן, שימור המצב הקיים במציאות של המשך מדיניות מסלימה מכיוון ממשלת נתניהו-סמטוריץ' הינו בעל סבירות נמוכה.

5. המלצות: מעז יצא מתוק ? מינוף המשבר להגברת מעורבותן המדינית של מדינות הנורמליזציה בסוגיה הפלסטינית

מאז חתימת הסכמי אברהם פעלו ממשלות ישראל השונות במטרה להפריד בין תהליך הנורמליזציה ובין הסכסוך הישראלי-פלסטיני הנמשך, משום רצון לאפשר את התפתחות קשרי ישראל עם העולם הערבי ללא תנאים מוקדמים. בשנתיים האחרונות מאמץ זה נחל הצלחה חלקית – המסלולים אכן הופרדו ותהליך

הנורמליזציה אכן פיתח מומנטום משל עצמו, אך התפתחותו הוגבלה לא מעט בשל הפרדתו מהסוגיה הפלסטינית. והנה, דווקא ממשלה זו, הכוללת גורמים קיצונים אשר בינם ובין עשיית שלום או השתלבות ישראל באזור יש מעט מאוד קשר, יצרה בהתנהלותה כורח למדינות הנורמליזציה להגביר מעורבותן בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

למדינות הנורמליזציה מנוף השפעה משמעותי על התנהלותה של ממשלת ישראל, דווקא בגלל ההרכב הימני שלה. הסכמי אברהם מהווים את אחד ההישגים המוצהרים הבולטים של הימין. עבור הממשלה הם מהווים הוכחה כי הימין יכול להוביל את מדינת ישראל להישגים מדיניים פורצי דרך מבלי לוותר על עקרונותיו. עבור נתניהו הם מהווים הישג אישי שהודגש חדשות לבקרים אל מול הציבור בניסיון לצייר את ראש ממשלת ישראל כמדינאי בסדר גודל גלובלי (מנהיג מ"[ליגה אחרת](#)").

התמיכה בהסכמי אברהם וחשיבות המשך קיומם בולטת מאוד בקרב מצביעי הימין המתון ובמיוחד בציבור המצביעים החשוב המגדיר עצמו כימין-מרכז. [סקר מיתווים](#) בקרב מדגם מייצג מבין המצביעים שנערך באוגוסט 2022 מצא כי 53% מכלל המשיבים, ובתוכם 58% מאלו המגדירים עצמם כמצביעי ימין-מרכז, רואים בהסכמי אברהם נקודת מפנה בקבלתה של ישראל למזרח התיכון, לעומת 27% בלבד שלא רואים בו אירוע משמעותי. לכן איום בשנמוך פומבי של היחסים, קל וחומר ביטולם, נושא עימו כוח פוליטי משמעותי ופגיעה אפשרית במה שנתפס בעיני רבים כהצלחה הבולטת ביותר של נתניהו בתחום מדיניות חוץ בשנות שלטונו הארוכות. הציבור הישראלי, כולל רבים ממצביעי הימין, כבר למד להכיר בהסכמי הנורמליזציה כסיפור הצלחה מוגמר. הטיסות למדינות הנורמליזציה וההזדמנויות המסחריות שההסכמים מניבים נתפסים בציבור הישראלי כנכס של ממש. לכן **לנסיגה פומבית של מדינות הנורמליזציה מהתהליך יש תג מחיר פוליטי משמעותי לממשלה המכהנת.** היא יכולה להוות מכה אלקטרונית משמעותית ואינדיקציה ברורה בראיית הציבור הישראלי להידרדרות ולנזקים שמחוללת מדיניות ממשלת נתניהו-סמוטריץ' במישור המדיני.

קונקרטי, מדינות הנורמליזציה, כמדינות נפרדות או כחזית ביקורתית אחודה, יכולות למלא תפקיד חשוב בשני הקשרים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני:

ברמה המיידית – הן יכולות להוות שחקן מפתח בהצבת מערכת של תמריצים שליליים לממשלת ישראל להמשיך במדיניות הנצחת הכיבוש וההסלמה. ברמה הבסיסית, עולה חשיבות מעורבותן בהגדרה ואכיפה של קווים אדומים בנושאים מרכזיים כמו מיסוד הסיפוח והרחבת התנחלויות, שינוי הסטטוס קוו במקומות הקדושים בירושלים, ואליומות מתנחלים כלפי פלסטינים. ברמה האסטרטגית, פתוחה בפני מדינות אלו האפשרות ליצור התניה ברורה בין המשך קידום יחסי הנורמליזציה ובין הקפאת המצב בשטח – קרי, היצמדות של ממשלת ישראל לסטטוס קוו הקיים.

בפרספקטיבה רחבה יותר, המעורבות של מדינות הנורמליזציה במשימה המיידית של בלימת הסלמה וסיפוח יכולה לשמש כזרז עתידי להגברת מעורבותן המדינית הרחבה בסוגיה הפלסטינית. במקרה זה בולט "תקדים חווארה" כמודל אפשרי להתערבות אזורית במוקדי סכסוך בעלי משמעות מדינית כמו לדוגמה [בבניה ופיתוח בשטחי C](#). או בנקודות מריבה במזרח ירושלים. מדינות הנורמליזציה, על כוחן הכלכלי והשפעתן המדינית, יכולות לשמש כמסד לקידום "שלום זוחל" בשטחי הגדה, ירושלים ורצועת עזה. הן יכולות להוביל שורה של צעדים פרקטיים אשר מעבר לערכם המידי במניעת סכסוך/שיפור איכות חיי הפלסטינים, יש להם גם את הפוטנציאל לעצב מחדש את המציאות המדינית.⁸ בהקשר זה יש לציין כי הרעיון של שילוב מדינות הנורמליזציה בקידום שלום ישראלי-פלסטיני זוכה לתמיכה ציבורית מפתיעה בישראל, במיוחד בהשוואה לספקנות העמוקה שמפגין הציבור כלפי התכנות קידום שלום. כך, [בסקר](#)

⁸ שתי דוגמאות לצעדים מסוג זה שמדינות הנורמליזציה יכולות לסייע לקדם - הן מעורבות [בבניית עצמאות אנרגטית בשטחי הרשות הפלסטינית](#), והשתתפות פעילה [בהקמת מנגנון משותף ישראלי-אזורי-פלסטיני לניהול סכסוכים באגן הקדוש בירושלים](#).

מיתווים האחרון (אוגוסט 2022) בקרב מדגם מייצג של האוכלוסיה בישראל, 57% מכלל המשיבים (כולל כמעט 60% ממצביעי הימין-מרכז) תמכו במינוף הסכמי אברהם לקידום שלום עם הפלסטינים.

מדינות הנורמליזציה יכולות לשמש **מרכיב מרכזי בקואליציות בין לאומיות-אזוריות**. השילוב בין גורמים אזוריים ובין לאומיים צפוי להגביר את האפקטיביות של קואליציות אלו כמנגנוני לחץ על ממשלת ישראל. בשלב ראשון, קואליציות אזוריות-בין לאומיות יכולות להוות מנגנון יעיל לבלימת צעדי ממשלת ישראל. בהמשך, קואליציות אלו יכולות לשמש כפלטפורמה להצפת יוזמות מדיניות לקידום שלום ישראלי-פלסטיני. דוגמא אחת ליצירת חבילת תמריצים לשלום אזורית-בין-לאומית היא **יוזמת** (מרץ 2023) האיחוד האירופי בצוותא עם שר החוץ הסעודי להציף מחדש את יוזמת השלום הערבית במשולב עם ההצעה האירופית לשדרוג מעמדן של ישראל והרשות בהסכם עתידי.⁹ השילוב הבין לאומי-אזורי יכול גם לנצל את השאיפה הישראלית להרחיב את מעגל המדינות המנרמלות. הוא יכול לעשות שימוש ביכולתן של מדינות אלו במשולב לעודד מדינות נוספות, ובראש ובראשונה סעודיה, להצטרף לתהליך הנורמליזציה בתמורה לשינוי מדיניות ישראלית בתחום הפלסטיני.

מדינות הנורמליזציה יכולות לשמש **כציר מרכזי בקואליציה משולבת עם מדינות השלום הוותיקות** – מצרים וירדן, כמנגנון לחץ למניעת סכסוך והפרת הסטטוס-קוו מצד ישראל. האחרונות כבר מעורבות (לבקשת ישראל) בחודשים האחרונים במהלך משותף עם ארה"ב להנמכת הלהבות לקראת הרמדאן. במסגרת זו נערכו שני מפגשים רב צדדיים (בעקבה ובשארם א-שיח') אשר הניבו התחייבויות מרחיקות לכת מצד ישראל במטרה למנוע הסלמה.¹⁰ שילוב מדינות הנורמליזציה במאמץ זה ישפר את האפקטיביות שלו ובמקביל יעודד את המשך מעורבותן המדינית בתחום המדיני-פלסטיני. בהקשר זה, לירדן חשיבות ייחודית - כמי שמובילה את נסיונות מניעת ההסלמה בשטח, ובמקביל מקיימת קשרים הדוקים עם מדינות הנורמליזציה.

לבסוף, המשבר המתהווה בין ממשלת נתניהו-סמוטריץ' ומדינות הנורמליזציה **מספק הזדמנות ייחודית לאופוזיציה המדינית בישראל, ובמיוחד לחברה האזרחית, להגביר מעורבותן בתהליך הנורמליזציה, ולהשתתף בעיצובו מחדש ככלי לקידום שלום ישראלי-פלסטיני**. בשנתיים וחצי הראשונות לאחר חתימת הסכמי אברהם **נפקד במידה רבה מקומו של השמאל הפוליטי בישראל בקידום מאמצי הנורמליזציה**. מאז החתימה על הסכמי אברהם, עורר תהליך הנורמליזציה תסכול בקרב מחנה התומכים בפתרון שתי המדינות בשל ניצולו לדחיקת הנושא הישראלי-פלסטיני לשוליים. הגברת מעורבותן מכורח של מדינות הנורמליזציה בנושא הפלסטיני, היא הזדמנות עבור השמאל המדיני בישראל ליצירת שיתופי פעולה, מערכות קשרים ואפיקי פעולה משותפים עם מדינות אלו, הן ברמה האופוזיציה הפוליטית, והן ברמת החברה האזרחית.

הערך ביצירת שותפויות ישראליות-אזוריות מבוססות-חברה אזרחית לקידום שלום כפול – הן לתהליך השלום, והן לשימור והעמקת תהליך הנורמליזציה. מחד, הוא יכול להוות תחליף לקשר ברמה הממשלתית – אפיק שיתוף פעולה עצמאי שיכול לעקוף מגבלות פוליטיות או הידרדרות של הקשרים בין המדינות, וכך לסייע בשימור חוסנו של תהליך הנורמליזציה. יתר על כן, אם "רצפת הזכוכית" של הנורמליזציה קשורה בתסכול הציבורי במדינות ערב מההתעלמות מהסוגיה הפלסטינית, הרי שיכולתם של ארגוני השמאל בישראל להשמיע קול שונה מן הקו הקיצוני של ממשלת ישראל עשויה לסייע בשבירת חסמים אלו ולהעמיק את תהליך הנורמליזציה. שנית, דיאלוג זה עשוי לשמש כמרחב תכנון מדיני לשילוב מדינות הנורמליזציה במאמץ לשמר ולקדם את פתרון שתי המדינות, אשר מהווה קו מנחה במדיניות הרשמית של מדינות אלו.

⁹ ב-2013 הציע האיחוד האירופי לישראל ולפלסטינים לשדרג מעמדן באיחוד למעמד מיוחד של Special Privileged Partnership (SPP) באם יחתמו הסכם קבע ביניהן. ההצעה אושרה מאז על ידי האיחוד מספר פעמים.
¹⁰ בין השאר התחייבה ישראל להימנע מדיון על בניית יחידות חדשות במשך 4 חודשים, ולהימנע מהכשרת מאחזים במשך חצי שנה.